

Tudós fórum

HOGY HASZNOSULTAK A MAGYARORSZÁGI TÁMOGATÁSOK A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOK MAGYAR FEL- SŐOKTATÁSÁBAN ÉS KUTATÁSÁBAN?¹

Tóth Pál Péter

a szociológiai tudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs
KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – tothpp@mailop.ksh.hu

Berényi Dénes

az MTA rendes tagja, kutatóprofesszor
MTA Atommagkutató Intézete – berenyi@namafia.atomki.hu

1990 után a rendszerváltoztatással szoros összefüggésben a Duna-medence országaiban, így Magyarország esetében is új, korábban nem remélt, addig tiltott, ismeretlen folyamatok, összefüggések váltak meghatározókká. Ahhoz, hogy ez bekövetkezhesen, az 1940-es évek végére kialakult és rögzült helyzet megváltozásának, az ún. szocialista világrendszer felbomlásának kellett megtörténnie. Ez egyben azt is jelentette, hogy a nyolcvanas évek legvégén térségünkben kibontakozó, Magyarországot is érintő politikai-gazdasági folyamat nem a korábbi állapot szerves fejlődésének, hanem az addig hatalmi eszközökkel fenntartott kényszerhelyzet megszüntetésének az eredménye.

¹ 2001-ben a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program keretében (5/150/2001 számú projekt) széleskörű kutatási program kezdődött két intézmény kutatóinak (Balassi Bálint Intézet – korábban Magyar Anyanyelvi Intézet és az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete) és számos, a környező országokban dolgozó szakember bevonásával. Projektvezető: Berényi Dénes.

A változások közül – témánkkal összefüggésben – csak azt emelnénk ki, hogy 1990 után a környező országokban élő magyar nemzetiségűekkel kapcsolatos magyar magatartás és az addigi hivatalos politika alapvetően megváltozott, átalakult. Ennek természetes következményeként a több mint négy évtizedes lefojtottság után – az erdélyi, a jugoszláviai menekültek tízezrei, a nagyszámú bevándorló megjelenésével – a szomszédos országokban élő magyarok „újrafelfedezése” is megtörtént. S ez nemcsak a magánemberek szintjén következett be, hanem államilag kodifikáltan is, melynek nem csupán szimbolikus következményét a Magyar Köztársaság Alkotmánya 6. §-ának 3. bekezdése tartalmazza, mely megfogalmazza a határon túli magyar nemzeti közösségek iránti felelősségvállalás kötelezettségét. Az alaptörvényből levezetve a rendszerváltoztatás utáni magyar kormányok fokozatosan építették ki azokat a támogató intézményeket, amelyek arra hivatottak, hogy – az évi állami költségve-

tési törvényekben garantáltan – a magyar nemzeti közösség nyelvének, identitásának és kultúrájának megőrzését segítő kisebbségi szervezetek létrehozását és működését anyagilag is támogassák.

E célkitűzésnek megfelelően a kormány elsőként 1990-ben megalapította az Illyés Közalapítványt (IKA), amely a mai napig a határon túli támogatáspolitikai legismertebb intézménye. Ezt követően 1991-ben miniszteri rendelet hozta létre a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (MKM) határon túli támogatásokkal foglalkozó szervezeti egységet. Ettől kezdve a minisztérium költségvetésében önálló fejezetben szerepelnek a határon túlra szánt támogatások. Ezt a gyakorlatot az MKM jogutódja, az Oktatási Minisztérium (OM) folytatta. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) – az MKM/OM-mal közösen – 1997-ben indította el a *Domus ösztöndíjas* programot, amelynek célja a külföldön élő magyar identitását vállaló vagy magyar témájú kutatással foglalkozó tudósok támogatása. A következő évben, 1998-ban pedig a kormány megalapította a *Határon túli magyar oktatásért Apáczai Közalapítványt* (AKA), amely a határon túli magyar köz-, szak- és felsőoktatási intézményeket, illetve azok tevékenységét támogatja.

1. A kutatás célkitűzése

A szomszédos országok magyar kisebbségei megmaradásának egyik alapvető feltétele, hogy versenyképes, szakmailag felkészült értelmiségük legyen. Épp ezért a magyarországi támogatások egyik legfontosabb célja a meglévő magyar nyelvű felsőoktatási intézményekben folyó oktató-kutató munka színvonalának emelése, ill. új, a közösségi szükségleteket kielégítő intézmények létrehozása.

A fenti cél megvalósítása érdekében a rendszerváltoztatás elmúlt közel másfél évtizedben Magyarország jelentős összegeket fordított a környező országokban a magyar nyelvű felsőoktatás és a magyar tudomá-

nyosság (K+F szféra) támogatására. Azt azonban, hogy mennyit, s hogy ezek a támogatások mennyiben érték el céljukat, hogyan és mennyiben hasznosultak, nem volt ismeretes. Éppen ezért indult *A határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk* címmel egy projekt, melynek keretében elvégzett kutatásoknak az a céljuk, hogy ezekre a kérdésekre tudományosan megalapozott választ adjon.

Az első tájékozódás során világossá vált, hogy a támogatások annyira különböző forrásokból és olyan szétágazó utakon, módokon jutottak célba, hogy a szóban forgó kutatási projekt keretében a támogatók teljes körének és fajtáinak feltárását nem tűzhetjük ki célul. Gondoljunk például arra, hogy a különböző intézmények, tudományos egyesületek esetében sokszor nem is pénzbeli támogatásokról, hanem konferenciameghívásokról, diákcsereéről stb. volt szó. De egyetemek, főiskolák, alapítványok, önkormányzatok, bankok, vállalatok, egyéb intézmények, sőt magánszemélyek is tevékenykedtek ezen a területen. Így a teljeskörű adatgyűjtés szinte lehetetlen, ill. a ráfordított időt és energiát valószínűleg még akkor sem érné meg, ha összességében minden bizonnyal ezek a tételek sem elhanyagolhatóak. Mindenekelőtt tehát azt kellett tisztáznunk, hogy a legfontosabb forrásokból (IKA, OM, Apáczai Közalapítvány stb.) az utóbbi tíz-tizenkét évben a ráfordítások milyen összegűek voltak. Emellett – figyelembe véve a humán és pénzügyi erőforrások, valamint az idő korlátait – a kutatást csak a négy „kisebbségi nagy régióra”, nevezetesen a Felvidékre, Kárpátaljára, Erdélyre és a Vajdaságra terjesztettük ki. Megjegyezzük azonban azt is, hogy a szomszédos országokban végzett kutatás nem terjed ki az adott ország egészére, hanem csak azokra a területekre, ahol a magyar nemzetiségűek többsége él, illetve ahová az elmúlt tíz-tizenkét évben a határon túli felsőoktatási és K+F szféra támogatás koncentrálódott.

2. A hasznosulás kérdéséről

A támogatás összegének feltárása mellett a kutatás elsődrendű tárgya a hasznosulás kérdésének – amely több szempontból is megközelíthető – meghatározása, körülírása volt. Kiindulási alap lehet, hogy a támogatást az egyes támogatások odaítélői bizonyos célok elérése érdekében nyújtották, azaz bizonyos feladatok teljesítését a támogatás „ellenértékéért” megkívták. Másrészt – egészen más oldalról – a hasznosulást az egyetemes magyarság, és az egyetemes tudomány szempontjából is vizsgálhatjuk. Számunkra azonban lényegesebb az a szempont, hogy *az adott közegben, pontosabban a szülőföld és az adott kisebbségi társadalom szempontjából a támogatások milyen eredménnyel jártak, hogyan hasznosultak.*

Fontos mutatója a felsőoktatási és K+F szférában a hasznosulásnak, hogy a határon túl a támogatásból mi épült, mi létesült, milyen intézmény, szervezet, tudományos műhely stb. jött létre, illetve bővült; milyen szakembereket sikerült kiképezni a támogatások segítségével, és hogy azok a különböző munkahelyeken hogyan állták meg helyüket; továbbá, hogy a képzések vagy a támogatások segítségével folyó kutatásoknak mi lett a szélesebb értelemben vett társadalmi „haszna”, pozitív hatása, milyen tudományos eredmények, publikációk, kiadványok születtek, s ezek milyen értékmérőnek felelnek meg.

A fentiek mellett fontosnak tartottuk, hogy a szóban forgó támogatásokat és kimutatott hatásukat más, megfelelő külföldi példákkal hasonlítsuk össze. Éppen ezért kísérletet tettünk annak felderítésére, hogy más európai, főleg közép- és kelet-európai országok esetében a felsőoktatás és a K+F vonatkozásában (például Dél-Tirol vagy Moldova) hogyan történik a határon túli kisebbség támogatása a felsőoktatás, illetve a kutatás szempontjából. Ide tartozik még, bár kissé túlmutatnak a fentebb körvonalal-

zott kereteken azoknak a vizsgálatoknak az eredményei is, amelyek a hungarológia és a magyar mint idegen nyelv kutatási, oktatási tapasztalataira irányulnak.²

3. Az eddigi eredmények

A támogatáspolitikai tipológiáját mintegy 3500 pályázat feldolgozása alapján készítettük el. Az adatbázisban – a feldolgozás jelenlegi szintjén – a három legnagyobb támogató szervezet: az Illyés Közalapítvány, az Apáczai Közalapítvány, valamint a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, illetve az Oktatási Minisztérium támogatási tevékenysége (tematikai és tudományterületi adatok évenkénti és országonkénti bontásban) szerepel.

A kialakított adatbázis – az inhomogén finanszírozási gyakorlat miatt – nem a pályázatok számát, hanem a támogatások forintban kifejezett értékét tartalmazza. A kutatás következő fázisában a *Domus program*, az Arany János Közalapítvány, valamint az Erdélyi Magyar Tudományegyetem adatai kerülnek feldolgozásra.

Az eddigi feltáró munka eredményeként megállapítható, hogy *1990 és 2002 között mintegy 11 milliárd Ft került szétosztásra* (ideértve a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem is). A források több mint 80 %-a a felsőoktatás fejlesztését támogatta, s így a kutatás-fejlesztésre csak mintegy 20 % jutott. A támogatás évenkénti összege egyértelműen a kormányciklusok uralkodó támogatási filozófiáját tükrözik:

- 1990-94: a támogatáspolitikai kezdetei (IKA, MKM), a csekély támogatási összeg ellenére néhány olyan program ekkor indul el (például felvidéki városi egyetemek, erdélyi kihelyezett tagozatok stb.), amely mind a mai napig fejlesztési célpont.

² A dolgozat keretében a külföldi példák bemutatásával, valamint a hungarológia és a magyar mint idegen nyelv kutatási, oktatási tapasztalatait feltáró elemzések eredményeivel e tanulmány keretében nem foglalkozunk.

• A támogatáspolitikai és az elosztási mechanizmus intézményrendszere 1994-98 között alakul ki. Erre az időszakra esik az IKA alkuratóriumainak, szak- és tanácsadó testületeink létrehozása. A döntéshozatal decentralizálódik. A támogatások mértékét nem növelték, ám reálértékét a Bokros-csomag, és a magas infláció részlegesen csökkenti.

• 1998-tól paradigmaváltás következett be, melynek következtében az anyagi támogatások ugrásszerűen megnöttek. 1999-ben a kormány létrehozta a *Határon túli magyar oktatásért Apáczai Közalapítványt*. Az IKA pénzalapját 70 %-kal növelték. Az állami költségvetésben önálló fejezet lett az Erdélyi Magyar Tudományegyetem támogatási összege, létrehozták a szakkuratóriumot. Az Arany János Közalapítvány keretében pedig kifejezetten a szülőföldön, azaz az egyes kisebbségi régiókban végzendő kutatások támogatása folyik.

A részletesebben megvizsgált *három forrás* (IKA, Apáczai Közalapítvány, valamint az MKM/OM) keretében *1990–2001 között 4,7 milliárd Ft-tal* támogatták a határon túli magyar felsőoktatás és K+F intézményesülését. A támogatási összeg tíz százaléka az Illyés Közalapítvány forrásaiból származott. Az AKA és az MKM/OM hozzávetőlegesen azonos arányban vállalta a szakterületek támogatását. Az összeg 40 %-a – ösztöndíjak formájában – Magyarországon realizálódott. Az ösztöndíjakat a minisztérium forrásaiból finanszírozták. (A fenti összeghez adódik hozzá a Sapientia Egyetem évi támogatása.)

Amennyiben a támogatások területi megoszlását nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy a *felvidéki* támogatásokra a vizsgált időszakban közel 600 millió forint jutott. Ennek egytizedét otthoni, szülőföldi ösztöndíjakra, 65 %-át, a támogatások zömét pedig intézményépítésre fordították. (Magyarországi felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozatai Komáromban, Királyhelmeceken és Dunaszerdahelyen működnek.)

Tudományterületi megoszlásban Felvidéken a közgazdaságtudomány aránya a Kárpát-medencében kiemelkedően magas: 46 %.

Kárpátalján a támogatás hasznosulása (összege 314 millió forint) rendkívül hatékony volt. 1993 óta ugyanis az összes támogatás jelentős része a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (Beregszász) létrehozását, fejlesztését és működtetését szolgálta. E koncepció keretében otthoni, szülőföldi ösztöndíjakra csak a támogatások 10 %-át fordították.

Az *erdélyi* támogatás kumulált összege közel egymilliárd forint (nem tekintve a Sapientia Tudományegyetem támogatását). Ennek negyedét adta az otthoni, szülőföldi ösztöndíjakra fordított összeg. Erdélyben is igen intenzív volt a beruházás, az intézményhálózat megteremtésére irányuló igyekezet. Erre a célra mintegy 500 millió forintot használtak fel. Az erdélyi fejlesztési stratégiát 1993-tól a magyarországi felsőoktatási export, a kihelyezett tagozatok (Marosvásárhely, Csíkszeredán, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen és Nyárádszeredán) létrehozása jellemezte. A vizsgált időszakban kiemelt támogatásban a nagyváradi Sulyok István Református Főiskola/Partiumi Keresztény Egyetem részesült.

A tudományterületi megoszlás szerint az egyes diszciplínák részesedése itt a legegyszerűsebb. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem természetesen más entitást jelent; az elmúlt három esztendőben csaknem annyi magyar költségvetési támogatást kapott, mint amennyit az IKA *összesen* 1990–2001 között *nyújtott*. 1990–2001 között a három költségvetési forrásból az erdélyi régió (az Erdélyi Magyar Tudományegyetemnek nyújtott támogatással együtt, amellyel most nem foglalkozunk) támogatásként összesen 6,7 milliárd forintot kapott.

1990–2001 között a *Vajdaság* 210 millió forinttal részesedett a támogatásokból. Ennek felét az *otthoni ösztöndíjak* (diáksegélyezés)

tette ki. A szerencsétlen sorsú tartományban a támogatáspolitikai célpontjai esetlegesen voltak. Egyetlen markáns fejlesztés Zentán történt, ahol 1995 óta a Kertészeti Egyetem kihelyezett tagozatot működtet. Ez a magyarázata annak, hogy ebben a régióban a támogatásokból az agrártudomány részesedése (ösztöndíjak nélkül) ötvenegyszázalék.

Magyarországon 2,176 milliárd forint, az összes támogatások közel fele került felhasználásra. Ennek döntő többségét, 1,785 milliárd forintot az itt tanuló határon túli diákok ösztöndíjas és szociális támogatására fordították. Az elmúlt évtized jelentős határon túli empirikus kutatásainak költségeit is a Magyarországon felhasznált keretből fedezték. Mindehhez még 300 millió forintot kell hozzáadni, amelyet az elmúlt években a *Domus programra* fordítottak.

4. Ösztöndíjasok, PhD- és DLA-képzés kedvezményezettjei és a kihelyezett tagozatok hallgatói

A továbbiakban röviden azokról az eredményekről szólnunk, amelyeket a *Domus program* ösztöndíjasai, a magyarországi egyetemek PhD- és DLA-képzéseiben részt vevők és a magyarországi egyetemek célszágokba kihelyezett tagozatainak tanulói körében lefolytatott kérdőíves vizsgálatok tartalmaznak.³ Az adatfelvételt annak érdekében, hogy az adatok összehasonlíthatók és együtt is elemezhetőek legyenek, a négy régióban azonos kérdőív segítségével végeztük.

4.1. A *Domus program*

A *Domus*, az MTA és az OM közös ösztöndíjprogramja 1997 óta működik, célja határon túli magyar kutatók és magyar témájú kuta-

tásokat végzők számára rövid, néhány hónapos (kezdetben maximum hat, most maximum háromhavi) magyarországi ösztöndíj biztosítása. Az MTA és az OM eddig összesen több mint 300 millió Ft-ot fordított a környező országokból érkező ösztöndíjasokra, továbbá útiköltségre és szállás biztosítására. A támogatások 50-60 %-át a társadalomtudományok teszik ki, a fennmaradó 40-50 %-on a természet- és élettudomány osztozik. A *Domus* kuratóriuma eddig 1072 ösztöndíjat ítelt oda, ebből 321 *junior*, 751 pedig *senior* ösztöndíj volt. A legtöbb ösztöndíjat Románia (701) kapta. Tekintettel a többszöri pályázás lehetőségére (nyolc fő például öt alkalommal kapott támogatást, a leghosszabb itt töltött összes idő 15,5 hónap volt), a tényleges résztvevők száma hatszáz fő.

A kérdőíves vizsgálat eredményei szerint a *Domus program* elindítása valós igényt elégített ki. A megkérdezettek közel egyöntetű megítélése szerint szakmai fejlődésükben az ösztöndíjprogram pótolhatatlan szerepet játszik.⁴ Az érdekeltek azonban a programról szinte kizárólag csak személyes kapcsolatok révén szereznek tudományt, a formalizált tájékoztatás szerepe tehát csekély. A pályázók túlnyomó többsége „magánszemélyként” lett a program kedvezményezettje. Vagyis jelenlegi formában a *Domus program* az egyéni szakmai életút támogatására alkalmas, az intézmények tudományos utánpótlásának biztosításában csak közvetve játszik szerepet. Mivel a programból az intézményesítés szempontjai hiányoznak, ezért általában sem a magyarországi kapcsolatok intézményesítése nem következik be, sem pedig az eredmények célszágbeli intézményes hasznosítása. Ez abban is megnyilvánul, hogy a program során viszonylag csekély a nem magyarországi kutatókkal történő konzultáció. Ennek következtében pedig alig fordul elő magyar-magyar teammunkába való

³ A vizsgálatokat Felvidéken a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet, Kárpátalján a beregszászi LIMES kutatócsoport, Erdélyben a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – és a Vajdaságban a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság munkatársai

⁴ A kérdőívet 310 *Domus* ösztöndíjban részesült kutató címre küldtük ki, választ 186 főtől kaptunk.

bekapcsolódás, s kevés a *Domus program* eredményeképp létrejövő közös publikáció. Az experimentális területek kutatóink véleménye szerint a pályázásban elsődleges motiváló tényező az otthoni kutatási infrastruktúra hiánya. A program fő hasznát a saját szakmai karrier építésében, a szakmai továbblépésben, a kutatási eszközök használatában, a szakirodalom gyűjtésében és az egyéni szakmai kapcsolatok kiépítésében, megerősítésében látják. A *Domus program* eredményessége a megkérdezettek szerint a legkevésbé a munkaerőpiaci helyzetük megerősödésében nyilvánult meg.

A vizsgálat alapján célszerűnek látszik, ha a döntéshozatal előtt a tudományos utánpótlás biztosítására és a szakmai igények hatékonyabb kielégítése érdekében a határon túli magyar tudományos műhelyekkel konzultálnak, illetve, ha a támogatások egy részét a régiók speciális igényeinek figyelembe vételével osztják szét. (A jelenlegi gyakorlat ezzel ellentétes, mert a 2003. tavaszi pályázati kiírásban magyarországi akadémiai kutatóintézetek által meghirdetett témák s nem határon túli magyar műhelyek szükségletei szerepelnek prioritásokként.) A program keretében támogatni kell a Magyarország-környező országok vonatkozásában az intézmények közötti szervezett teammunkát, s elő kell segíteni, hogy a fiatal kutatók nagyobb számban és erőteljesebben kapcsolódhassanak be a magyarországi fogadó intézmények tevékenységébe. Az intézmények tudományos utánpótlásának biztosítása érdekében pedig növelni kell a junior ösztöndíjasok számát.

4.2. A magyarországi egyetemek PhD- és DLA-képzésein részt vevő hallgatók

Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben és a Vajdaságban, mint arról már szólunk, a képzésben részt vevők válaszai alapján kísérletünk meg képet kapni a PhD- és DLA-képzés hatékonyságáról.⁵ Az eltérő feltételek miatt ter-

mészetesen nem lehet minden kérdésben egységes következtetéseket levonni, ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy az anyanyelvű képzés növelte a magyar nemzetiségűek végzettségi szintjét, segítette a szülőföldön maradási, csökkentette az elvándorlást – *legalábbis a visszaérkezett kérdőívek tanúsága szerint*. A Vajdaság kivételével az ösztöndíjasok többsége nemcsak visszatért szülőföldjére, hanem már a tanulmányaik során is valamelyik helyi felsőoktatási intézményhez, tudományos műhelyhez kötődött. Úgy tűnik tehát, hogy azok, akiknek munkahelye otthon biztosítva van, azok nagy valószínűséggel hazatérnek.

A jelöltek a doktoranduszképzésre főleg szakmai szempontok miatt jelentkeztek, bár a válaszadók közül a három év elteltével kevesen szereztek meg a tudományos fokozatot, azaz a három év általában nem volt elég a fokozat megszerzéséhez. A tanulmányok során a legnagyobb nehézséget a fárasztó utazások és az anyagi gondok jelentették. Az egyén szakmai előmenetele szempontjából természetesen a PHD/DLA tanulmányokban való részvétel, a tudományos fokozat megszerzése hasznos. A határon túli magyar közösségek azonban a vizsgálat tanulsága szerint 40-50 %-os „haszonélvezője” az egyén által megszerzett ismereteknek és a tudományos fokozattal járó előnyöknek (például intézményi akkreditáció). Az ösztöndíjadományozás csak akkor hozza meg a várt eredményt, vagyis azt, hogy a tanulmányok elvégzése után az ösztöndíjas képzettségének megfelelően szülőföldjén helyezkedjen el, ha a hallgató már az ösztöndíj elnyerése előtt valamelyik határon túli felsőoktatási intézményhez, tudományos műhelyhez kötődik. Erre jó példa a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola gyakorlata. Végül is nem bizonyítható az a sokat hangoztatott feltételezés, hogy a PhD/DLA fokozatot megszerzők közül senki sem tér vissza szülőföldjére.

⁵ A kérdőív postán vagy személyesen 296 személyhez jutott el, s kitöltve 125-öt kaptunk vissza.

A munkaerőpiaci esélyeket a képzésben részt vevők kb. fele jónak, javulónak érzi. A javuló munkaerő piaci esélyek azonban nem annyira a képzésnek, mint a folyamatos tér-ségben maradásnak és a családi, személyi kapcsolathálóknak köszönhetőek. A régebben végzetek között nem sikerült széleskörű felmérést végezni, így az elhelyezkedési lehetőségekről kapott kép feltételezhetően rosszabb, mint a valós helyzet. A képzésben résztvevők az anyanyelvű oktatást, az új ismeretek szerzését, a rendszerezett tudást említették a legfontosabb előnyként, eredményként. A válaszadók többsége annak ellenére a bölcsészet- és társadalomtudományi doktori iskola hallgatója (volt), hogy az ösztöndíjak adományozása során – Kárpátalja kivételével – nem élveztek előnyt a bölcsészet- és társadalomtudományi tanulmányok. Ennek az lehet az oka, hogy a többi tudományterületen nagyobbak a saját országbeli fokozatszerzési s ezzel összefüggésben az elhelyezkedési lehetőségek.

A vizsgálat során arra is fény derült, hogy ennek a képzési formának a romániai, szlovákiai és szerbiai intézményi szerkezetekbe történő integráltsága alacsony fokú. Annak ellenére így van ez, hogy az utóbbi években a diplomák honosítása, elsősorban Romániában, már lehetséges. (A pedagógusdiplomák kivételével az oklevelek honosítása különben nem elsődleges szempont, mivel a magánszférában való elhelyezkedésnél erre kevésbé van szükség.) A képzés minőségének és az adminisztrációs feltételek javítása mellett problémaként nyert megfogalmazást, hogy az oktatáson belül a gyakorlati képzés aránya alacsony, a konzultációs lehetőség pedig nem elégséges.

A magyarországi egyetemek PhD- és DLA-képzésén részt vevő hallgatók a doktori iskolák képzését egyértelműen magas színvonalúnak tartják, meggyőződésük, hogy a doktori disszertáció megvédését követően a munkaerőpiacon jobb helyzetbe kerülnek. A

PhD/DLA képzés a vizsgálat tanulsága egyszerre segíti az otthonmaradást és a szakmai továbblépést, hasznossága annak ellenére egyértelmű, hogy a doktoranduszok egy részének magyar nyelvű kutatóhelyekhez való kötődése és a doktori iskolát végzetek tudományos utánpótlás biztosításában játszott szerepe ma még esetleges.

4.3. *A magyarországi egyetemek és főiskolák kihelyezett karainak hallgatói*

A közép-európai országokban a diplomások aránya a rendszerváltás idején messze elmaradt az európai átlagtól. A szomszédos országokban élő magyar kisebbségekhez tartozó diplomások aránya azonban még a többségi nemzet hasonló mutatóihoz képest is alacsony volt. A negatív helyzet gyors megváltoztatása érdekében a magyarországi felsőoktatási intézmények (elsőként a pedagógiai és agrár, majd a közgazdasági képzést folytató főiskolák) a környező országokban ún. kihelyezett tagozatokat hoztak létre, s ezzel magyar nemzetiségű ifjúságának anyanyelvű képzésében és továbbképzésében új utakat nyitottak, illetve az otthontanulás alternatíváját nyújtották a szomszédos országok magyar fiataljai számára.

A Kárpát-medencében 1990 után először Erdélyben, majd Kárpátalján és a Felvidéken, 1996-tól pedig a Vajdaságban is magyarországi állami és a régiókban létrehozott alapítványok támogatásával magyarországi egyetemek és főiskolák kihelyezett karai működnek. Ez a forma itthonról eddig jelentős támogatást kapott.

A képzésben részt vevők és a már végzetek körében végzett kérdőíves vizsgálat a hallgatók munkaerőpiaci helyzetét, az elhelyezkedési esélyek, lehetőségek, várakozások alakulását, a képzési program során a tudástraszfer módozatait, eszközeit és csatornáit, valamint a kihelyezett képzés „hasznosságelvűségét” szeretnénk volna megismerni.⁶

A vizsgálat szerint a kihelyezett képzés legfőbb előnyének egyértelműen:

- a diploma és/vagy a szakképzettség megszerzését,
- a magyar oktatási nyelvet,
- a hétvégi órákat, és
- a lakóhelyhez való közelséget tartották.

A fentiekben megfogalmazott előnyökkel összefüggésben a képzés hozzájárult a térség megtartó erejéhez (segítette a szülőföldön maradást és visszaszorította az elvándorlást) és általában javította a hallgatók munkaerőpiaci esélyeit, s egyben csírái voltak a régiókban szerveződő anyanyelvű magán (Sapientia, KMTF) és állami (Szlovákia) felsőoktatási intézményeknek.

A felmerülő nehézségek közül a válaszadók elsősorban a gyakorlati ismeretek közlésének hiányát, konzultációs lehetőségek nem megfelelő voltát, az alacsony óraszámot és a tanulás saját munkával való összeegyeztetésének problémáját említették.

A kihelyezett képzés továbbfejlesztésével kapcsolatos javaslatok egyértelműen a gyakorlati képzés megerősítésére, a konzultációs lehetőségek kiszélesítésére, valamint az adminisztráció szervezetesebbé tételére irányultak. A fentiek mellett Szlovákiában és a Vajdaságban az alacsony társadalmi elismertség problémája is felmerült, amely a diplomahonosítás körüli problémákból ered. (Szlovákiában eddig a végzetek 32 százalékának sikerült csak a diplomájukat honosítani. Szerbiában pedig ez a képzés négy év után főiskolai diplomát ad, míg a szerbiai hivatalos rendelkezések szerint a főiskolai képzés az országban jelenleg csupán két-három évig tart. Különösen e két helyen, a vizsgálat tapasztalata szerint mindenféleképpen érdemes a kihelyezett tagozatok tevékenységét újra átgondolni.

Összegzőként: a hiányosságok ellenére megállapítható, hogy a kihelyezett képzés fontos

⁶ A képzésben részt vevők és a már végzetek közül a vizsgálat kérdőívével 1820 személyt kerestünk meg. Közülük 1070-en válaszoltak.

helyet tölt be a szomszédos országok magyar nyelvű felsőoktatásában, presztízse, ismertsége a lakosság körében is javul. A kihelyezett képzési rendszert a benne résztvevők sajátjuknak érzik, s összességében pozitívan értékelik. Ebben a magyar nyelvi képzés, a térségben maradás előnye, az új ismeretek felhalmozása, a tanulás időtartama alatti folyamatos munkavégzés, valamint a diplomaszerezés lehetősége játszik fontos szerepet.

5. Sajtóanalízis és mélyinterjúk

A sajtó közleményeinek, a kisebbségi társadalomban és a magyarországi támogatáspolitikában vezető szerepet betöltő személyekkel készített mélyinterjúk, valamint az értelmiségi elit találkozóin kifejtett vélemények elemzésével azt vizsgáltuk, hogy a környező országok magyar nyelvű felsőoktatási intézményeinek s a magukat magyarnak valló kutatók magyarországi támogatása hogyan tükröződik a kisebbségi magyar, valamint a megfelelő többségi társadalomban, illetve az anyaországban. Az eltérő sajátosságok figyelembevételével a mélyinterjúkat azonos interjúvázzlat felhasználásával készítettük.⁷

E feladat keretében azt a célt tűztük ki, hogy régióként azokat a személyeket szólaltatjuk meg, akik – a magyarországi döntéshozók mellett – a magyarországi támogatási gyakorlat befolyásolásában, illetve a célországok magyarsága számára „átadott” támogatások régiónkénti elosztásának intézményes megszervezésében, lebonyolításában jelentős szerepet játszották. Ennek megfelelően az interjúalanyokat a célországokbeli kurtóriumok volt és jelenlegi tagjai, a közéleti, valamint az országos hálózattal rendelkező intézmények vezetői közül választottuk ki.

⁷ A mélyinterjúk készítése – mind Magyarországon, mind a régiókban – folyamatosan történik, eddig 22, a tervezett mélyinterjúk egyharmada készült el. A felvételek valamennyi szintéren egyeztetett interjú-vázlatok alapján, de a regionális különbségeket is figyelembe véve zajlanak.

A mélyinterjú során a támogatáspolitikai gyakorlatával kapcsolatban részben személyes tapasztalataikat, jövőre vonatkozó javaslatokat, valamint a támogatások hasznosulásával kapcsolatos véleményüket szerettük volna megismerni. Emellett egy olyan átfogó kép kialakítására is törekedtünk, amely betekintést nyújt a támogatást fogadó oldal belső szempontrendszerébe, dilemmáiba, problémáiba, s egyben a rendszer hiányosságait is feltárja.

Általános tapasztalat, hogy a magyarországi támogató intézmények közül az Illyés Közalapítvány tevékenysége a legismertebb és legelismertebb, s ennek megfelelően a kritikai megjegyzések zöme is e Közalapítványt érte. Az Apáczai Közalapítvány és az Oktatási Minisztérium támogató tevékenysége már kevésbé ismert.

Az eddig készített interjúkban a következő egybeeső megállapításokat emeljük ki:

- A vizsgált időszakban egységes és folyamatos támogatáspolitikáról nem lehet beszélni; a támogatások filozófiája és a rendelkezésre bocsátott anyagi eszközök a kormányváltásokkal korrelálnak. A megkérdezettek szerint a támogatáspolitikában a magyarországi kormányváltásokkal, annak intézményi, rendszerbeli következményeivel együtt, komoly változások állnak be. Ezt az értékelést magyarországi interjúk is megerősítették. (Az anyaországi döntéshozók az interjúk során – perelve az előző vagy következő ciklus támogatási gyakorlatával – saját tevékenységüket emelték ki.)

- A támogatásokat az interjúalanyok – itthon is és a célországokban is – egyértelműen kiemelkedő fontosságúnak ítélték, folytatását egyértelműen valamennyien szükségesnek tartották.

- Úgy látták, hogy a támogatások elosztásában a személyes megoldások (lassú) háttérbe szorulásával párhuzamosan az elosztás intézményei fokozatosan megerősödtek.

- A támogatási formák közül, a „tárgyi hasznosuláshoz” viszonyítva a személyi és intézményi kapcsolatokat kevésbé ítélték fontosak. Ennek megfelelően a vizsgált időszakban az ingatlanvásárlásokat, az eszközfejlesztéseket, illetve a tudományos könyvkiadás, a pedagógusképzés, a tudományos műhelyek, valamint a doktoranduszok képzésének támogatását tartották kiemelten fontos és hasznos támogatási területeknek.

- Végezetül a megkérdezettek egybehangzóan megfogalmazták: a támogatáspolitikáról folyamatos párbeszédet kellene folytatni.

A fentiek mellett a rendelkezésre álló interjúszövegekben markáns regionális különbségeket is fel lehetett fedezni. Az erdélyi interjúalanyoknak például a támogatáspolitikai céljairól és gyakorlatáról határozott álláspontjuk, sőt stratégiájuk van, s ezzel összhangban saját szerepük kiemelt fontossága mellett alanyi jognak tartják, hogy a helyi támogatásokban önálló döntési joguk legyen. Felvidéken az interjúadók kevésbé kritikusán fogalmaztak, de itt is a helyi döntési kompetencia növelését igényelték. A rendszer határon túli szereplői saját szerepüket mind a támogatási prioritások, mind pedig a helyi intézményrendszer kialakítása tekintetében kiemelten fontosnak ítélték, és határozott elképzelésük volt arról, hogy mit, milyen módon, milyen mértékben kell támogatni. A Vajdaságban önkritikus elem is megnyilvánult. A támogatáspolitikai esetlegességeit ugyanis azzal magyarázzák, hogy a régióban nem alakult olyan hatékony „fogadó” intézményrendszer, amely a támogatásokat racionálisan hasznosíthatta volna. Kárpátján kevés számú – egymás állításaival is vitatkozó – interjú készült. A Kárpátjai Magyar Tanárképző Főiskola összehangolt magyarországi támogatását viszont Kárpát-medencei méretekben is joggal modellértékűnek tekintették.

Az interjúalanyok gondolatmenetében azonban a támogatási gyakorlat fogalmához

csak kevés esetben társult az anyaországi intézmények és a határon kívüli szereplők közti konkrét együttműködés igénye.

6. Összegezte

Már az eddigi, nem végleges eredmények alapján is egyértelműen megállapítható, hogy az elmúlt tíz-tizenkét évben a határon túli felsőoktatási és K+F támogatások igen fontos szerepet játszottak a szomszédos országokban élő és dolgozó magyar kutatók és magyar témájú kutatásokat végző személyek és általában a magyar értelmiség, sőt a kisebbségi társadalom életében. A megkérdezettek a támogatási gyakorlat több mint egy évtizedes alakulását egyértelműen javulónak ítélték, s a kiemelten fontosnak és hasznosnak tartott ingatlanvásárlások és eszközfejlesztések mellett a tudományos könyvkiadás, a pedagógusképzés, a tudományos műhelyek, illetve a doktoranduszok képzésének támogatását emelték még ki.

A vizsgálat alapján azonban azt is meg lehet állapítani, hogy mind ez ideig egységes és folyamatos támogatáspolitikai stratégiáról nem lehet beszélni, mert a magyarországi támogatáspolitikai a mindenkori kománypolitika elképzelései függvényében változott, s amelyet az anyaországi és a régióbeli partnerek külpolitikai, pártpolitikai és személyes kapcsolatai egyszerre befolyásoltak. Ugyanakkor hiányzik a megfelelő koordinálás a támogató szervezetek között. Határozott igény fogal-

mazódott meg abban a vonatkozásban, hogy egyrészt a határon túli szereplők a támogatás stratégiájának, a támogatási prioritások, illetve a helyi intézményrendszer kialakításában fokozottabb szerephez jussanak. Másrészt pedig a magyarországi támogatáspolitikának a támogatások hatékonyságának növelése érdekében figyelembe kell venni a régióbeli (helyi, állami) támogatásokat.

Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a különböző támogatási programoknak más volt a program indításakor felvállalt szerepük, és más szükségleteket kell most kielégíteniük. A környező országok gazdasági-politikai helyzete, a Magyarországhoz fűződő viszony, a magyarországi támogatáspolitikai mind-mind más és más igényeket generálnak, és állandóan változásban vannak. A hazai támogatási rendszerek, intézmények működtetőinek, a támogatáspolitikai szereplőinek az a feladatuk, hogy azokat a megfelelő konstrukciókat, amelyek alkalmasak a rendelkezésre álló költségvetési források legcélravezetőbb felhasználására, az aktuális helyzet és igények ismeretében alakítsák ki. S ebben a kedvezményezettek véleményét, közreműködését nem nélkülözhetik.

Kulcsszavak: *felsőoktatás, hasznosulás, képzés, kutatás és fejlesztés, magyar kisebbség, magyar tudományosság, oktatás, ösztöndíj, támogatás*